

Depozit balzamovačů u Menechibnekonovy šachtové hrobky

Květa Smoláriková

Depozity balzamovačů – obyčejně podzemní prostory, do kterých se ukládal zbytek veškerého materiálu použitého balzamovači v průběhu balzamování – se nacházejí v převážné míře v těsné blízkosti hrobky majitele, v případě velkých šachtových hrobek z Pozdní doby tomu není jinak. Balzamovací depozit vysokého sajského hodnostáře Menechibnekona leží v jihozápadním rohu komplexu, jenom 2–3 m od malé jižní vedlejší šachty, která vedla do samotné pohřební komory. Nejedná se o jednoduchou šachtu s depozitem uloženým na dně, jako tomu bylo u Udžahorresneta (jiné šachtové hrobky ležící asi sto metrů severněji), ale o poměrně rozsáhlé podzemní prostory, do kterých se vstupovalo deset metrů hlubokou šachtou s ústím zpevněným věncem cihel. Ta se na dně dále větvila na dlouhou severojižně orientovanou chodbu, ke které ze západu přiléhaly tři další, podstatně menší chodby s východozápadní orientací, celý komplex tak měl tvar ne nepodobný písmenu „E“. Podlaha takto ohromného prostoru byla pokryta velkými egyptskými amforami, uloženými ve dvou až třech řadách nad sebou. Výjimkou byla jen první malá chodba, kde ležely rozebrané dřevěné máry, na kterých nesli kněží mumii majitele hrobky; v případě balzamovacího stolu by byl povrch potřísněn zbytky olejů nebo masť, nic podobného jsme ale nezaznamenali.

Depozit byl objeven v sezoně 2002–2003 (Bareš et al. 2003: 147–159), ale obrovské množství přibližně 330–350 amfor nám nedovolilo postupovat rychlým tempem, protože v každé z nich se nacházejí rozmanité druhy materiálů organického a minerálního charakteru a samozřejmě rovněž všechno, co při své práci použili balzamovači – většinou hrnčířské zboží, zřídka fajánsové pohárky a měděné náčiní. Samotnou balzamovací dílnu jsme zatím na poměrně malém sajsko-perském pohřebišti neodhalili a velmi pravděpodobně se zde ani nenacházela. Pohřebiště bylo příliš malé a hluboko v poušti, i s přísunem velkého množství vody by byl problém, dílna, nebo lépe balzamovací dílny byly vybudovány níž v údolí, kde poskytovaly své služby mnohem širšímu okruhu zájemců ze sakkárských pohřebišť (Thompson 1989: 198–211).

V průběhu dvou předcházejících archeologických sezon jsme prozkoumali část depozitu uloženého do dlouhé spojovací chodby, tedy právě tu část, která se ukládala po pohřbu jako poslední (Bareš et al. 2008: 104–114). Chodba obsahovala celkem 84 amfor egyptské provenience, jenom jedna byla ze Samu, sekundárně použita pro uložení uhlíků a důkladně zapečetěna. Tato amfora nesla důležitý démotický nápis vztahující se k 39. roku vlády předposledního sajského panovníka Ahmose II. Neméně zajímavých bylo i dalších asi dvacet démotických a hieratických nápisů zachovaných nejen na velkých amforách, ale rovněž na menších nádobách zdobených vysoce kvalitní červenou polevou, typickou pro Pozdní dobu. Často se jednalo o stručné informace o obsahu nádoby, výjimkou však nebyly ani mnohem důkladnější nápisy vztahující se k množství použitého materiálu, navíc i s časovým údajem, kdy byla která surovina použita, například 24. den, červené barvivo a pytlíky; natron, 45 hin atd.

Zatím poslední sezona se uskutečnila na jaře 2007, během ní jsme se posunuli od čísla 84 k číslu 237. Jednalo se tedy o celkový přírůstek 153 amfor s velmi pestrým obsahem. Všechny se nacházely v prostřední malé chodbě (5 × 2,1 m), která se zdá být nejbohatší co do množství nalezených amfor, v zadní části chodby totiž nebylo ničím neobvyklým uložení nádob do čtyř řad, proto není divu, že tato koncentrace a tlak horních řad na spodní spolu s velkou vlhkostí měly za násle-

dek skoro úplné rozdrčení spodní řady a její následnou kontaminaci. Způsob uložení nádob se v zásadě nelišil od minulé sezony, spodní řady byly uloženy vertikálně, horní víceméně horizontálně, všechny byly zapečetěny, i když v důsledku vlhkosti se některé pečete rozdrobily a napadaly dovnitř. Udivující je naprostá důkladnost, s jakou byly nádoby ukládány, zřejmě aby se neznehodnotil jejich často křehký obsah. Vrchní řady navíc pokrývaly rákosové rohože, které se ovšem po dotyku úplně rozpadly. Obsah amfor tvořily z podstatné části jemné piliny různé barvy, obvykle používané jako výplňový materiál do různých dutin balzamovaného. To samé platí i o nalezené hlíně a zemině na dně amfor. Tak závatné množství v žádném případě nemohlo být určeno výhradně k tomuto účelu. Dno amfor, častěji jejich celý obsah vyplňovaly keramické nádoby, a to buď celé – pokud byly malé a prošly hrdlem amfory, nebo rozbité na několik částí – pokud byly velké. V obou případech právě tyto menší nádoby nesly nejkompaktnější hieratické nápisy (materiál, den, množství). Pro ilustraci, amfora číslo CLXIII s hieratickým nápisem *n3 rfw*, „pytlíky (natronu?)“, byla po okraj naplněna keramikou a na jednom kusu byl nápis *sfj ʿntjw w3d* „olej a čerstvá myrha“, jež patří mezi nejčastěji se vyskytující. Nezanedbatelné množství středně velkých kapkovitých nádob, které byly, zdá se, nejvíce užívané balzamovači, mělo hrdla pokryta vrstvami ztrouchnivělého hnědého plátna. Naprostou vzácností pak byly malé fajánsové pohárky se zbytky pryskyřice a úzkými pásy plátna impregnovaného olejem.

Na několikrát zmiňovaných typech keramických nádob, od velkých zásobnic či amfor až po malé pohárky, je zřejmá vysoká vytríbenost a dlouholetá empirie v užívání jednotlivých typů keramiky. Nejčastěji se jednalo o nádoby střední velikosti, a to uzavřené i otevřené: džbány s vysokým zdobeným nebo hladkým hrdlem, misky s leštěným červeným povrchem, poháry na nožce. Získaný korpus keramiky je významný nejen proto, že počet nádob je neobvykle velký, ale naprostá většina z nich je dobře zachovaná a celá. I když jsme nezískali žádný typ, který by dosud nebyl známý z jiných šachtových hrobů (Smoláriková 1999: 87–104), neporušenost depozitu garantovala vzácně intaktní tvary, a ne jenom fragmentárně zchovalé nádoby.

Obr. 1 V amfoře číslo CLII byla mezi fragmenty keramiky uložena část měděného klystýru, který balzamovači používali na vymývání vnitřnosti zemřelého (foto K. Smoláriková)

V této části depozitu výrazně vzrostly doklady o různých druzích plátna, a to jak uvedením na nápisech: *db3 mnḥ.t*, tak fyzicky na už zmíněných kapkovitých nádobách, ale i na malých pohárech nebo přímo v nich. Fakt, že amfory byly tak důkladně zapečetěny a neméně důkladně uloženy, nám umožnil podrobně zkoumat tyto nezvykle dobře zachované fragmenty mumifikačního materiálu. Ohromující množství plátna bylo objeveno uvnitř amfory číslo CXXXV: dvě kapkovité nádoby byly ovínuty silnými vrstvami zhnědlého plátna a na povrchu byly k přečtení hieratické nápisy zmiňující bandáže a dva typy plátna – *rd-jwḥ db3 mnḥ.t*, kuriózně se zatím ani jednou nevyskytl jinde poměrně častý druh *hbs* (Vos 1993: 53). K uvedeným druhům plátna se vztahoval 45. den (mumifikace). Navíc i dva pohárky na nožce byly pokryty několika vrstvami jemného plátna. Podobné nápisy se nacházely na povrchu dalších nádob uložených do amfor a vztahujících se k 40. a 44. dni (balzamování). Tyto dny se dosud na nádobách vůbec nevyskytovaly, a tak jedinečným způsobem zaplnily poměrně velkou časovou mezeru mezi 32. a 60. dnem (balzamování). Je nad vši pochybnost, jak dokládají dosud získané údaje (od 24. dne přes 28.–32.–40.–44.–52.–60. až po 63. den), že z balzamovací dílny byly do šachty přineseny skutečně všechny předměty používané v procesu balzamování a Menechibnekonovi zádušní kněží dbali na to, aby ho o nic nepřipravili.

V amfoře číslo CLII byla nalezena výlevka (obr. 1) měděného klystýru, tzv. „Horovy měděné nástroje“ – *n3 hmt.w Hr*, které se používaly na vymývání vnitřností, jeden celý exemplář se našel i v pohřebním komplexu Anchhora na thébské nekropoli (Bietak – Reiser-Hauslauer 1982: 186–189, Abb.

Obr. 2 Uvnitř amfory číslo CXXXV se nacházely téměř výhradně celé kusy červeně leštěné keramiky (foto K. Smoláriková)

84/564, Taf. 125/564). Absolutní raritou jsou nálezy nepatrných fragmentů otisků hliněných pečeti uložených do amfor spolu s keramikou, slámou nebo jiným materiálem, na fragmentech z minulé sezony bylo možné částečně přečíst jméno jistého Kaemnefera s překvapivou sekvencí titulů velmi podobných těm, které měl „božský otec“ Neko, pohřbený v západní stěně západní vedlejší šachty lufaaova pohřebního komplexu. Je nadmíru povzbudivé konstatovat, že jak pokračuje archeologický výzkum na sajsko-perském pohřebišti, stále se objevují nové nálezy různé povahy, které v konečném důsledku mohou pomoci objasnit sociální nebo příbuzenské vazby jedinců egyptské elity, pohřbených zde – tak se to zatím jeví z pohledu dosavadního výzkumu – stranou překotných pohřebních aktivit v nedaleké Sakkáře. To ale žel neplatilo pro několik fragmentů otisků objevených v této sezoně v amfoře číslo CXXVI – velká vlhkost destruuující všechny křehčí (nejen organický) materiál způsobila jejich kompletní rozpad na titěrné kousky země s absolutně nečitelným obsahem.

Zdá se, že v této části depozitu balzamovačů byl v hlavní míře, i když ne výhradně uložen materiál, resp. jeho zbytky (obr. 2), související s ovíjením těla mrtvého do různých druhů plátna, kdy už práce na konečné úpravě těla značně pokročily, tělo dostatečně vysušené (pytlíky s) natronem, omyté, zbavené vnitřností, navoněné oleji a myrhou. Tato nejdůležitější etapa procesu balzamování začala podle našich údajů, resp. zmínek na nádobách již ve 28. dni, jiné zdroje uvádějí dobu kolem 35. dne, stěží zde ovšem můžeme čekat detailní časovou souhru, proces balzamování zahrnoval nejenom technickou stránku, ale rovněž složitou a časově náročnou rituální část.

Depozit balzamovačů patřící k hrobce Menechibnekona je dostatečně velký, dá se říci dosud největší, který patří jedné soukromé osobě, navíc unikl řádění zlodějů, a je tedy úplně neporušený, s dosud nejkompletnějšími údaji spojenými s technickou stránkou balzamování. Je snadné si ovšem představit, jak žalostně by dopadl, kdyby ruch na pohřebišti byl živější a kdyby ho v řecko-římské době objevily komunity lidí pohřbívající své mrtvé do starších pohřebních struktur. Žádné papiry s texty, které se četly v průběhu jednotlivých etap balzamování, se dosud nenašly, a ani je není možné očekávat v poslední zbývající chodbě, která se pravděpodobně – jako nejzazší v celém systému chodeb – plnila první a měla by obsahovat materiál ze samého začátku balzamování těla Menechibnekona, uložený do zhruba sta amfor: zbytky natronu, plátna, pryskyřice, snad nějaké nástroje, nádoby. Zkoumaný depozit má všechny předpoklady zcela zásadní měrou rozšířit naše současné vědomosti o jednotlivých etapách balzamování: kdy se co a eventuálně v jakém množství používalo. S touto stránkou egyptského kultu mrtvých jsme byli totiž dosud, když pomíne poměrně řídké a stereotypně se opakující vyobrazení na stěnách hrobek a nemnoho fragmentů papyrů, informováni hlavně z mnohem pozdějších antických zdrojů (Hérodota a Diodóra Sicilského), které přesně neodpovídají a v podstatě nemůžou odpovídat skutečnosti, protože proces balzamování prošel velmi dlouhým vývojem (Eaton-Kraus 2008: 288–293; Smoláriková 2006: 261–270), v jehož průběhu ani jednotlivé etapy balzamování nezůstaly beze změn. Po dokončení výzkumu a důkladném zpracování všech údajů nám tak budou moci samotní Egypťané podat nejzasvěcenější a nesporně neobjektivnější informace pocházející přímo z jedné balzamovací dílny, která mumifikovala se vši egyptskou důkladností těla významných a bohatých lidí své doby.

Literatura:

- Bareš, Ladislav – Bárta, Miroslav – Smoláriková, Květa – Strouhal, Evžen: 2003 „Abusir – Spring 2002. Preliminary Report“, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache* 130, s. 147–159.
- Bareš, Ladislav – Smoláriková, Květa – Strouhal, Evžen: 2005 „The Saite-Persian Cemetery at Abusir in 2003“, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache* 132, s. 95–106.
- Bareš, Ladislav – Janák, Jiří – Landgráfová, Renata – Smoláriková, Květa: 2008 „The Shaft Tomb of Menekhinekau at Abusir – Season of 2007“, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache* 135, s. 104–114.
- Bietak, Manfred – Reiser-Hauslauer, Elfriede: 1982 *Das Grab des 'Anch-Hor Obersthofmeister der Gottesgemahlin Nitokris*, II, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Bourriau, Janine – Aston, David: 1985 „The Pottery“, in: Martin, Geoffrey T. et al. *The Tomb-Chapel of Paser and Ra'ia at Saqqara*, London: Egypt Exploration Society [Excavation Memoirs 52].
- Eaton-Kraus, Marianne: 2008 „Embalming caches“, *Journal of Egyptian Archaeology* 94, s. 288–293.
- Smoláriková, Květa: 1999 „Pottery“, in: Bareš, Ladislav. *The Shaft Tomb of Udjahorresnet at Abusir (Abusir IV)*, Praha: The Karolinum Press, s. 87–104.
- 2006 „Some remarks on embalmers' caches from the Saite-Persian cemetery at Abusir“, in: Györy, H. (ed.). *Aegyptus et Pannonia III, Acta Symposii Anno 2004*, Budapest: MEBT-OEB, s. 261–270.
- 2009 „Embalms' deposits of the Saite tombs at Abusir“, *Göttinger Miszellen* 223, s. 79–88.
- Thompson, Dorothy, J.: 1989 *Memphis under the Ptolemies*, Princeton: Princeton University Press.
- Vos, René L.: 1993 *The Apis Embalming Ritual. P. Vindob. 3873*, Louvain: Peeters Press [Orientalia Lovaniensia Analecta 50].

Lower Nubia: Revisiting Memories of the Past, Envisaging Perspectives for the Future

21.–24. března 2009, Muzeum Núbie v Asuánu, Egypt

Lenka Suková

Ve dnech 21.–24. března 2009 se v Muzeu Núbie v Asuánu uskutečnila konference Lower Nubia: Revisiting Memories of the Past, Envisaging Perspectives for the Future. Konferenci pořádala káhirská kancelář UNESCO ve spolupráci s Ministerstvem kultury Egypta (Nejvyšší radou pro památky a Úřadem pro záchranu památek Núbie) a Ministerstvem kultury, mládeže a tělovýchovy Súdánské republiky (Národní korporací pro památky a muzea Súdánu) u příležitosti 50. výročí oficiální žádosti egyptské a súdánské vlády o pomoc při záchraně památek starobylé Núbie, jež měly být zatopeny vodami budované Vysoké přehrady u Asuánu.

Konference byla rozdělena do čtyř sekcí. V první sekci, nazvané „Ohlédnutí za nubijskou kampaní, perspektivy pro budoucnost“, zazněly příspěvky organizátorů, účastníků a pamětníků záchrané akce v Núbii v 60. letech 20. století. Druhá sekce, nazvaná „Nubijské nehmotné kulturní dědictví“, věnovala pozornost svébytné nubijské kultuře, tradicím a jazyku a snahám o jejich uchování a především další rozvoj. Diskuse se dotkla i připravovaného opětovného přemístění alespoň části nubijské populace, vysídlené z Dolní Núbie

v 60. letech 20. století kvůli jejímu zatopení, zpět do některých regionů při březích současného Násirova jezera. Sekce „Činnosti navazující na nubijskou záchranou akci“ se zaměřila na otázky adekvátního spravování a prezentace výsledků záchrané akce nejširší veřejnosti v existujících i nově vznikajících muzeích na území Egypta a Súdánu, uchovávání a zpracování pořízené dokumentace a dalšího vědeckého zpracování získaných vědeckých poznatků. Sekce „Současné aktivity a projekty v oblasti“ poskytla přehled výzkumů,